

Игнациј ВОЈЕ
Љубљана

ПРИЛОГ ТРГОВИНИ ЦРВЦЕМ (CHERMESIIUM) У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ДУБРОВНИКУ

Апстракт: На основу архивске грађе Дубровачког архива (*Debita Notariae*, *Diversa Notariae*) везане за проучавање кредитне трговине Дубровника, приказани су неки елементи трговине са црвцем (*chermesium*), средством за бојење тканина у Дубровнику у 15 веку. Црвац се добијао у Србији и Босни и извозио у Италију. Скренута је пажња и на неке друге проблеме трговања у балканском залеђу.

Key words: *crvac* (*chermesium*), credit trade, debtors, Dubrovnik material, trade societies

Проучавајући кредитну трговину средњовековног Дубровника, наишли смо на неке новије и занимљиве податке о црвцу (*chermesini*, *sermesium*). Специфичност дубровачког нотаријата је у томе да су нотари од Томазина де Савере (1280) надаље водили посебне свеске у које су регистровали кредитне уговоре-задужнице. На тај начин је настала јединствена, специјализована нотарска серија *Debita Notariae*.¹ Узрок томе био је сасвим практичан. У обзир морамо узети чињеницу која је битно утицала на такав развој нотаријата у Дубровнику. Наиме, дубровачка влада издала је 8. јуна 1275. уредбу на основу које су морали сви кредитни уговори, који су били склопљени за послове више од 10 перпера, закључити писмено.² Дужник је морао дати вјеровнику у року осам дана „*cartam notarii*“ о дугу. Овим законом дубровачка влада настојала је дати правну заштиту трговачком пословању. При томе се морао постарати и пронаћи начин на који би се могла евентуално изгубљена задужница поново издати. Ово је постигла тако да су се задужнице регистровале у специ-

---

¹ I. Voje, *Knjige zadolžnic*, passim

² Liber statutorum, liber VIII, cap XXI, str. 78.

јалне имбревијатурне књиге, које су се чувале поред осталих нотарских књига.³ У задужницама се обавеза дужника обично изражава у некој монети у перперима или дукатима. Тек од 15. стољећа даље се у задужењима појављује и трговачка роба, и то обично роба којом дужник подмирива своју кредитну обавезу. Који пут ипак сазнајемо какву робу је добио дужник на кредит. Што се тиче трговачке робе у задужењима, можемо се више пута упознати на основу маргиналних бележака. Црвац се у кредитној трговини појављује тек од четрдесетих година 15. века, а можемо га пратити све до краја 15. века иако у другој половини у врло малом броју.

О томе какву трговачку робу представља црвац (*chermesin*), мишљења су код научника истраживача врло подељена. Иван Божић⁴ се позива на Константина Јиречека, који каже да црвац (крмез) представља цинабарит. Он се добијао у рудницима живе код Крешева у Босни и у Шупљој Стени код Авале.⁵ Ипак, Божић додаје да се око те црвене боје, која се употребљавала за бојење тканина, расправљало у првом реду шта она у ствари представља. Није јасно да ли би требало под тим називом разумети неку скупочену минералну боју, како је тврдио Јиречек, или храстове инсекте (*soccus ilicis*), добро познате као средство за бојење тканина. У прилог ове претпоставке говорио би сам назив „црвац“, који сусрећемо у споменицима из Дубровника на српском језику. У сваком случају, закључује Иван Божић, црвац је био важан артикал који су Дубровчани извозили са Балкана. Јиречеково мишљење упорно је бранио Богумил Храбак. За њега је црвац представљао руду-цинабарит.⁶ Исто тезу је заступала Десанка Ковачевић-Којић.⁷ Сима Ћирковић каже да је црвац нека непозната материја, из које се добија црвена боја, ипак по многим знацима органског порекла. Подаци С. Ћирковића, које наводи, уклапају се у до сада позната знања о европској трговини црвцем. Ћирковић спомиње да се црвац скупљао.⁸ У једном уговору наводе

---

³ G. Šremošnik, *Dubrovačka kancelarija*, str. 240

⁴ И. Божић, *Дубровник и Турска*, 306, 307

⁵ К. Јиречек, *Važnost Dubrovnika*, 91.

⁶ Б. Храбак, *Пљеваља*, 22.

⁷ D. Kovačević-Kojić, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 146.

⁸ С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 137, 138; види нап. 90.

се начини како се долази до црвца: „... omne et totum cremessi quod colliget aut colligere faciet et emet et mercabitur...“. У краткој студији Светозар Радојчић даје исцрпну анализу речи црвац код лингвиста.⁹ Фран Миклошич је до краја објаснио шта је црвац – старославенско име јула „чрѣвнѣ“, који се употребљава за јуни код Бугара, Чеха и Пољака, долази од инсекта који се зове „червец“ - црвац, а та се биљна ваш скупљала месеца јуна око Ивандана.¹⁰

Подаци у задужницама потврђују тумачење речи црвац, које заступа С. Радојчић. Обично се наводи у задужницама само количина црвца мјереног у либрама. У неким уговорима се додаје „chemisi fini“¹¹ или „chermisi boni“¹² или „chermisi mercanteschi, boni et recipienti“¹³ што још не даје конкретног одговора о каквој материји се ради, него иде више за ознаку квалитете црвца. Конкретнији су подаци, када се нарочито подвуче што представља црвац и какав је његов изглед. Да наведемо неке карактеристике и ознаке. Црвац мора да буде „tantum sicum et staxionatum et mercadanteschum“ или „tantam quantitatem sicci et asationati (sic!)“ или „minutu boni sutti et recipienti“.¹⁴ Дакле црвац, који испоручују за дуг дужници мора бити „staxionatus“,¹⁵ што значи зрео, улежан, „siccus“, то јест сув, осушен и „nitidus“, чист, очишћен. Све ове речи говоре у прилог да је црвац (sermisium) органског порекла. Из ових података се види да је био продаван као финални продукт и да је у балканском залеђу био добро познат сложен поступак сушења и прераде црвца. Већ само скупљање биљних вашију је било тешко и споро. Када се појави ваш на биљци она остаје непокретна 3 до 4 месеца; скупља се кад женке почињу да полажу јаја. Касније се ваш дехидрира да од ње остаје прашак. За килограм праха прерадило се око 140.000 вашију.¹⁶

⁹ С. Радојчић, *Црвац*, 30, 31.

¹⁰ F. Miklošić, Monatsnamen, pod br. 21, s.v чрѣвнѣ.

¹¹ Deb. Not. knj. XIX, fol. 168/I; XX, fol. 35 v, 39.

¹² Ibid., XX, fol. 21, 53.

¹³ Ibid, LV, fol. 7 v.

¹⁴ Ibid. XX, fol 56, 57, 181; XXI, fol. 68 v; XXVII, fol. 161

¹⁵ Lexicon latinitatis, 122, 123, под „stasonatus“.

¹⁶ С. Радојчић, *Црвац*, 30.

У кредитним уговорима стоји клаузула или обавеза да дужник мора испоручити црвац онакве квалитете или изгледа који се већ налази код вјеровника, или онакав какав је био испоручен некоме другоме, односно да је био снабдевен дужниковим печатом.¹⁷

Иако се мера код испоруке црвца не спомиње, ипак се на два места дужници обавезују да ће предати вјеровнику црвац „ad pondus Ragusii“¹⁸, односно „ad dohanam ponderis Ragusini“¹⁹ тако да можемо претпоставити да се црвац мерио по дубровачкој мери. Само једанпут се дужник Радич Шаин из Трговишта обавезује да ће за дуг испоручити 108 либара црвца „ad pondus Tergoviste“.²⁰

Сима Ћирковић наводи да је у Дубровнику 1440. године либра црвца стајала 36 гроша, скоро дукат; доцније се цена усталила у Босни на око пола дуката за либру.²¹ Цена црвца је била у Дубровнику висока али није била увек једнака од четрдесетих година до краја 15. века. Није била једнака ни код истог вјеровника. У једној задужници од 16. IV 1440. у којој се као вјеровници спомињу браћа Марко и Јакша Тинтинић, нотар је записао да је црвац вредан „ad preciosum qui tunc valebit in Ragusium“.²² Баш у години 1440. кад је регистровано највише задужница са црвцем, та се цена често мења. Споменути вјеровници Марко и Јакша Тинтинић 6. V 1440. обрачунавају црвац по цени 22 унци за један дукат,²³ док Љубиша Јовановић истог дана обрачуна једну либру за 25 гроша.²⁴ Вјеровник Johannes Richi, апотекар из Фиренце иначе становник Дубровника (civis et habitator), 9. VI 1440. обрачунава црвац по 2 перпера за либру (=24

---

¹⁷ Deb. Not. XXV, fol 195, 23.VII. 1450, „ad monstram illius quod dictus Natalis de Dobrich (vjerovnik) habet domi“; ibid. XXVIII, fol. 67 v, 8. VI. 1453 „monstram et secundum sagium datum Antonio sesnali“; ibid. XLIV, fol. 76, 2.I. 1476, „chermesini iuxta monstram sibi per me datam sub meo sigillo“; ibid. XLIX, fol. 134 v, 6.VIII. 1481, „ad illam monstram ad quam sibi vendidi duos saccos alterim charmisini“;

¹⁸ Deb. Not. XXVII, fol 161.

¹⁹ Ibid.LXX, fol. 41 v.

²⁰ Ibid.XIX, fol. 29.

²¹ С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 139, нап. 91.

²² Deb. Not. XIX, fol. 163 v.

²³ Ibid, fol. 168/I.

²⁴ Ibid. fol 169 v.

гроша).²⁵ Највишу цену за црвац одређује вјеровник Марино Јунија Ђорђевић, и то 29 гроша за либру.²⁶ Средином августа 1440. пада цена на 26 гроша за либру.²⁷ Године 1441. се цена снизује још за 3 гроша (23 гроша) за либру.²⁸ После 1470. године се устаљује на 3 либре за један дукат, што остаје до краја 15. века.²⁹

Велик део трговине у средњовековном Дубровнику био је заснован на односима међусобне задужености у трговачкој роби. Дугови регистровани у књигама *Debita Notariae*, приказују углавном вредност неплаћене робе која је дата на кредит, а враћање дуга лиферијом друге робе самом кредитору.³⁰ У уговорима је тешко одвајати робу од новца, јер се већином сва роба као вредност изражава у новцу.

У задужницама из 14. века налазимо неколико података више о трговачкој роби као предмету кредитне трговине него у 13. веку, кад се вредност трговачке робе углавном изражава у некој монети. У порасту је број задужница у којима се конкретно спомиње трговачка роба у 15. веку, нарочито у раздобљу после 1420, кад можемо континуирано пратити кредитну трговину. Послије 1420. је, наиме, серија *Debita Notariae* очувана прилично комплетно. У овом периоду нађено је у сачуваном изворном материјалу за поједине године и до 10% задужница, које доносе вести о трговачкој роби.

Ако се запитамо о узроцима зашто се баш у четрдесетим годинама 15. века спомиње у задужницама највише трговачка роба, онда ћемо наћи одговор у ванредном економском развоју Дубровника у то време. Цвате производња сукна, цвату трговачки послови. Због тога нас не сме чудити да налазимо у задужницама највише података баш о текстилним производима, дубровачком сукну. Исто тако је овај период најпогоднији за свестрану и живу трговину са про-

²⁵ Ibid. XX, fol 21.

²⁶ Ibid. fol 52, 53. (3. i 4. VIII. 1440)

²⁷ Ibid. fol 56, 57.

²⁸ Ibid. fol. 181 v.

²⁹ Ibid. XLIX, fol 76; LIX, fol 74-75.

³⁰ И. Божић, *Економски и друштвени развој*, 52; Исти, *Дубровник и Турска*, 292, М. Поповић-Раденковић, *О трговачким односима*, 18; I. Воје, *Рословна успећност*, 45,46.

изводима српских и босанских рудника. После првог пада Деспотовине, Турци се још нису снашли, а након обнове Деспотовине 1444. године, деспот Ђурађ Бранковић давао је Дубровчанима привилегије за слободну трговину. У оваквој политичкој ситуацији су се дубровачки трговци добро снашли, што се одражава и у њиховим пословима. Исто тако је овај период био најпогоднији за свестрану и врло живу трговину са производима српских и босанских рудника. У задужницама се налази низ занимљивих и исцрпних података о сребру, нарочито гламском сребру,³¹ олову³² и другим рудама. У задужницама се истиче у појединим годинама она роба која је била највише тражена на дубровачком тржишту. Међу ову робу такође можемо сврстати црвац и восак.

Највише конкретних података о црвцу у кредитним пословима имамо баш из четрдесетих и педесетих година 15. столећа. Године 1440. је регистрирано 17 задужница у којима се дужници обавезују да ће свој дуг подмирити црвцем. Понајвише се изражава враћање дуга на тај начин да дужник у уговору наводи колико црвца у либрама ће у одређеном року испоручити вјеровнику. У неким уговорима пак наводи се вредност дуга у некој монети (обично у дукатима), а дужник изјављује да ће дуг подмирити црвцем, при чему се наводи цена. Нешто више конкретних података о црвцу у задужницама имамо у педесетим годинама, а до краја 15. века само по који податак у појединим годинама.³³

Одакле је долазио црвац на дубровачко тржиште можемо предвидети на основу података у задужницама. Свакако је долазио

---

³¹ И. Воје, *Argentum de glama*, passim.

³² Исти, *Bosenski svinec*, passim

³³ 1439 – libr 180, Deb.not. XIX, fol. 29; 1440 – libr. 30, 20, 130,37, 140, 120, 406, 600, 220, 55, 200, 20, 600, 300, 100, 33, 43 (3054 libri), ibid. fol. 157, 157 v, 163 v, 168/I, 169 v, XX, fol. 21, 35 v, 38, 38 v, 39, 52, 53,56, 57; 1441 - libr. 31, ibid. 181 v; 1442 – libr. 116, ibid. XXI, fol. 68 v; 1450 – libr. 80, ibid. XXV, fol. 195; 1452 – libr. 683, ibid. XXVII, fol. 161; 1453 – libr. 1600, ibid. XXVII, fol. 67 v, 134; 1470 – libr 8, ibid. XXXVIII, fol 7; 1474 – libr. 666 et onz 8, ibid. XLII, fol. 173, 174; 1475 – libr. 314, ibid. XLIV, fol. 56; 1476 – libr. 633, ibid. fol 76; 1481 – libr. 70, ibid. XLVIII, fol. 134 v.; 1482 – libr 608, ibid. LII, fol. 169 v; 1492 – libr. 450, ibid. LV, fol. 7 v; 1497 – lib. 978, LIX, fol. 74-75.

са подручја Србије и Босне. Четрдесети година је више трговаца из Трговишта³⁴ и по који из Горажда,³⁵ који се као дужници обавезују да ће подмирити свој дуг црвцем. Само у години 1440. за отплату дуга испоручиће трговци из Трговишта око 2 200 либара црвца. То значи да је највише црвца долазила са подручја око Новог Пазара.

Међу дужницима био је извесни Шаин Жуњевић из Јелећа, који се 6. VII 1440. обавезао браћи Јакши и Марку Тинтинићу да ће вратити дуг са „libras 600 chermosi fini“.³⁶ Два дана касније (8. VII) задужује се код Налка Добрића де Нале за 96 дуката.³⁷ 9. VII 1440. склопио је кредитни уговор са Франом Бенешихем и партнерима (socii) да ће у року од три месеца вратити 192 дуката (трговачка роба се у задужници не спомиње). Истог дана се обавезује и Дамјану Ђорђевићу да ће дуг подмирити са „libris 200 cremixi fini“ у року од месец и по дана.³⁸ Други пут је добио Шаин од Дамјана на кредит 330 дуката.³⁹ Из ових примера се види како се недоследно у кредитним уговорима наводи трговачка роба као обавеза дужника. За илустрацију бисмо навели да је Шаин само 1440. године склопио 16 кредитних уговора и добио на кредит 1834 дуката. Изгледа да је за отплату дуга испоручивао црвац иако није у свим задужницама то споменуто.⁴⁰ Изгледа да је вјеровник Шаина Дамјан Ђорђевић био у тесним трговачким везама са њиме и у време свог боравка у Деспотовини. Године 1450. Дамијан се обавезао својим трговачким партнерима, Шаиновими кредиторима, да ће отићи „ad partes Sclavoniae“, где је деловао покојни Шаин, да би се наплатио од добара по-

³⁴ К. Лиречек, *Историја Срба*, књ. II, 422. Од 1382 појављује се под именом Трговиште стари Рас као трговачко место у српској земљи; као дужници се спомињу ови трговци из Трговишта: Радич Шаин, Богут Богиновић, Јураш Михиловић и Радоња Тихосаве, Боја Радишић и Радоња Хвалојевић, Ђурађ Накојевић, Богдан Милиеновић, Богут Богиновић.

³⁵ Deb. Not. XXI, fol. 187 v, 24. XI 1442; Вукас Лисчић се обавезује да ће вратити 15 дуката и „libras 8 et uncias 10 boni chermesini“, Deb. Not. XXXVI-II, fol 7 v, I.VI 1470;

³⁶ Ibid. XX, fol. 35 v.

³⁷ Ibid. fol. 36 v.

³⁸ Ibid. XX, fol 38.

³⁹ Ibid. fol 168 v – 17. IX 1440.

⁴⁰ I. Воје, *Kreditna trgovina*, 240.

којног Шаина и тако извукао новац за покриће дугова.⁴¹ С. Ћирковић сматра да је Шаин био најјачи трговац из херцегове земље. Он је био у вези с већим бројем дубровачких трговаца из најпознатијих властеоских кућа и с неким странцима. Шаин је доносио у Дубровник велике количине црвца, пословао је сребром и узајмљивао огромне суме новца.⁴²

Међу вјеровницима се истичу појединци који су се специјализовали за трговину црвцем. Веће количине црвца добивају 1440. године вјеровници браћа Јакша и Марко Тинтинић. Углавном враћају дуг у црвцу трговци из Трговишта. У овој години су им дужници на рачун дуга испоручили 1417 либара црвца, у два наврата чак по 600 либара.⁴³ Врло активан у кредитној трговини црвцем био је апотекар Johannes Richi из Фиренце, становник Дубровника (*cives et habitator*). Само у једном примеру се спомиње трговац Богут Богиновић из Трговишта, иначе су његови дужници дубровачки трговци. Обично се у његовим задужницама наводи висина задужења у дукатима, са обавезом да ће дужник испоручити црвац по цени од 26 гроша за либру. У случају да дужник не би могао вратити дуг у црвцу, може да га врати у дукатима.⁴⁴ Johannes Richi је 3. IX 1440. склопио уговор о трговачком друштву са Pavlom Michaelis и од њега примио 587 либри црвца. Црвац ће носити на продају у Фиренцу „quod si illud vendetur de pluri vltra dimidium ducatis pro libra chermesi“.⁴⁵ Истовремено се Johannes Richi бавио и трговином сукна. Дужници Ифко Журковић и Мароје Богосалић су се 1440. обавезали да ће испоручити Johannesu „panni decem cinquantinas bene laboratas et conductas secundum ordinis et tinctis in colloribus balle, item ducatis 9

---

⁴¹ Div. Not. XXXVI, fol 166.

⁴² С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 145.

⁴³ Deb. Not, XIX, fol. 29, 163 v, 168/I; XX, fol 35 v, 38, 38 v, 39.

⁴⁴ Ibid. XX, fol. 21, 56, 57 „duc. au. 28 cum condicione et pacto quod sit et libertate mea aut dare et consignare eidem Johanni ad dictum terminum cremixi sictum, staxionatum et mercanteschum quod ad racione et computum grossos XXVI pro singula libra sit pro amontantia ipsius presentis debiti, aut dare et solve in contatis dictos ducatos presentis debiti...“; fol 181 v, његов дужник је Marin Cidilović, crvac će se obračunati 23 groša za libru; XXI, fol. 68 v, cena „ducatis dimidium pro libra“.

⁴⁵ Ibid, XX, fol. 65.

et grossos XXVI...⁴⁶ То нас наводи на закључак да је апотекар Johannes давао дужницима на кредит сукно. Ову констатацију ћемо потврдити и неким другим подацима и уговорима. Скрену ћемо пажњу на још једног апотекара који се бавио трговином црвцем. То је Jullianus Jacobi из Фиренце. Њему је speciarius Stoldo Gori de Rabata 1435. препустио своју спичарију у Дубровнику да је води заједно са Marsilianom Jacobi de Colle. Jullianus Jacobi је умро у Дубровнику у првој половини месеца априла 1483. године.⁴⁷ У педесетим годинама је Jullianus склопио два кредитна уговора у којима се спомињу велике количине црвца. Прокуратор Nicola Pasqualis Lenach 5. XII 1451. се обавезао у име дужника Нарина Томаси Цидиловића (прокура тура регистрована у Фиренци 8. XI 1452) да ће испоручити до месеца октобра „libris 683 et oncias duas crimisi minuti, boni, suttii et recipienti“ са обавезом да црвац испоручи њему или ономе кога одреди Jullianus у Анкони, Риминију или Пезару.⁴⁸ На сличан начин склапа кредитни уговор са прокуратором Сигисмундом Ђорђевићем 8. VI 1453. године. Сигисмунд се у у име дужника брата Дамјана обавезује да ће испоручити Jullianu „libras mille sexcentum de cremisi conductis Florentiam risigis et expensis dicti Damiani ad monstram et secundum sagium datum Antonio Francisci sensali per Marinum Thomme Cidilivich“. У уговору је додатак да ће у колико црвац не би одговарао квалитету код наведеног узорка, Дамјан надокнадити разлику „quod iudicabitur per bonos homines“.⁴⁹

Навешћемо још три примера из којих се види како се трговало црвцем у Дубровнику. Franco Stephani Caselle је добио 25. IX 1453. од Љубише Будисалића на кредит „pannos octo videlicet pannos 5 de L quorum tres sunt azuri et duo turchini et tres de LX quorum unius sit morellus, alter turchinos et tertius celestus“. Та сукна су остатак од трговачких послова, као што се види „ad librum missite pro crimisi“.⁵⁰

Ђурађ Миомановић се 22. XI 1475. задужио код Жуна Сигис. Ђорђевића за 125 дуката и 10 гроша. Овај дуг значи јемство (pro са-

⁴⁶ Ibid, XIX, fol. 153 v.

⁴⁷ J. Тадић- Р. Јеремиић, *Прилози здравствене културе*, II, 152.

⁴⁸ Deb. Not, XXVII, fol. 161

⁴⁹ Ibid, XXVIII, fol. 67 v.

⁵⁰ Ibid, XXVII, fol. 134.

utela) за 314 либри „nettas charmisini“. Црвац ће Ђурађ у име Жуна траспортовати на свој ризик у Венецију или Фиренцу и тамо продати. Ако би добит од продаје била нижа од дуга, онда ће дужник овај мањак надокнадити.⁵¹

Врло је опширан кредитни уговор између златара Марина Михелиса Радосалића и Николе Јоханиса де Бесантиса од 18. X 1497. Ишло је за продају (venditionem) „libris 978 chermesini ad pondus Ragusii“. Споменути црвац ће Никола послати у Венецију по свом брату Johannesu бродом Radi Bosue civis de Guiro и испоручити Лудовику⁵² Тривисану. Црвац ће се обрачунати по цени 3 либре за један дукат, што износи 326 дуката. Ову суму је Маринус примио од споменутог Николаја купца. Новац иде у Венецију на ризик Николаја, он такође сноси све трошкове који се направе у Дубровнику или у Венецији. На основу договора ће црвац „ad baratam pannorum“, што ће извршити споменути Ludovicus Trivisani. Уколико до размене црвца за сукно не дође, Марин се обавезује да у новцу исплати 326 дуката Николају. Задужница је била касирана 28. IV 1498, што значи, да је посао у Венецији био завршен.

Овакву слику о трговини црвцем добили смо на основу кредитних уговора, а допуњују је и подаци из трговачких уговора. Из њих произилази да су трговци из Трговишта и Глухавице као добављачи црвца добили у замену сукно. Вукац Богишић из Трговишта се 18. IV 1440. обавезао да ће продати Johannesu de Cotrugli црвац по цени 2 перпера за либру. Од Johannesa ће примити одговарајућу количину „recias L panni de colore balle“ по цени 15 дуката за сваку печу.⁵³ Сличан трговачки уговор је 20. IV 1440. склопио Радич Ратковић из Глухавице.⁵⁴ Да су трговци са балканског залеђа били у подређеном положају, уверавају нас ови примери. Матеј Николе Ђорђевић је 20. априла 1440. склопио трговачки уговор са Радичем Ратковићем из Глухавице. Радич Ратковић се обавезао да ће Матеју Ђорђевићу испоручивати црвац, који ће слати у Дубровник читаву годину („portabit et conducet hoc anno Ragusium“). Црвац ће се обрачуна-

---

⁵¹ Ibid, XLIV, fol. 56.

⁵² Ibid, LIX, fol. 74-75.

⁵³ Div. Not, XXIV, fol. 17. 18.

⁵⁴ Ibid, XXIV, fol. 19.

вати по цени 2 перпера за либру (уобичајена цена у овом раздобљу). Кад буде Радич испоручио сву робу, примиће од Матеја одговарајућу количину сукна, које ће се обрачунати по цени 15 дуката за печу.⁵⁵ Године 1440. 17. јула задужује се Брајло Терботинић код Матеја Ђорђевића за 95 дуката и 40 гроша. Дуг ће подмирити са 7 печа сукна врсте „*cinquantinas*“. Вредност поједине пече одређује се са 13 и по дуката.⁵⁶ Матеј Ђорђевић ће обрачунати Радичу Ратковићу из Глухавице сукно по цени 15 дуката за печу, док своје дужнику обрачунава печу сукна врсте L по цени од 13 и по дуката. Код једне пече сукна створиће се на тај начин профит у висини од једног и по дуката. Из бележака на маргини можемо утврдити да су уговори били реализовани. Ово поређење између кредитног и трговачког уговора омогућава нам увид у систем и начин трговања на дубровачком тржишту, а на другој страни видимо како се стварао капитал дубровачких трговаца на рачун трговине са залеђем. Поред тога и овде можемо видети како се уобличавала различита цена исте врсте трговачке робе.

Црвац је такође био предмет пословања трговачких друштава. Социји су уложили капитал са намером да се употреби за куповину црвца у Босни или Србији. 4. VIII 1440. Радоња Радосалић и Новак Миочевећ су примили од Николе Цидиловића 200 дуката са обавезом да иду „*ad partes Bosne et Sclavoniae*“ и новац уложе у црвац.⁵⁷ На исти начин је Доберко Обратковић из Требиња примио 20. VII 1441. од Бенка Братосалића и Марка Ругића 300 дуката. Као трактатор ће ићи у Босну да купује восак, црвац „*et aliis mercantiis*“.⁵⁸ Дум Стефан Станисалић прокуратор свог брата Цвијетка, примио је 21. VI 1446. сукно у вредности 212 дуката од Паскала де Марота, са обавезом да сукно инвестира у црвац и одмах пошаље Паскалу.⁵⁹ Радоња Радончић и Живан Обрадовић уложили су 9. VI 1446. у трговачко друштво сваки по 300 дуката. Са капиталом од

⁵⁵ Ibid, XXIV, fol 50; сличан трговачки уговор склапали су Ругац Богишић из Трговишта и Иван Котруљевић, *ibid*, fol. 49 v.,

⁵⁶ Deb. Not, XX, fol 44.

⁵⁷ Ibid, XX, fol. 53.

⁵⁸ Ibid, XXI, fol 5.

⁵⁹ Div. Not. XXXI, fol. 85.

600 дуката ће ићи у Босну са намером да купују црвац. Живан ће ићи са црвцем у Фиренцу „e venderli per denari o per barato meglio parera per la detta nostra compagnia“.⁶⁰ 13. II 1441. „Lazarus Michaelis stationarius de Catharo cives Ragusii“ примио је од соција Мароја Ругића црвац у вредности 400 дуката, са обавезом да исто тако иде у Фиренцу и црвац тамо прода.⁶¹

О занимљивој трансакцији трговања црвцем сведочи следећи уговор трговачког друштва. Дана 3. VI 1451. примили су Марин То. Цидиловић (задужује се 7. VII 1441. код Johannessa de Richo специарија за 18 дуката и 19 гроша, које ће вратити црвцем⁶²) и његов социус Nikola Pasqualis у Дубровнику од Радоње Мирковића 600 дуката. Обавезали су се да ће вратити новац споменутом Радоњи 15 дана по повратку из Фиренце. Никола и Радоња ићи ће тамо. Овај новац представља узврат за „collium sex chermesi libragum circa mille“ истога Марина. Црвац је у Фиренцу послао Никола. На основу уговора Радоња мора, кад прими споменутих 600 дуката у Фиренци, да испоручи Николи писмо са својеручним потписом „in ydiomate sclavo“, дакле на српском језику. Писмо ће бити послато у Дубровник и предато ser Marinu Antonia de Гоџе, који ће облигацију поништити (cassari).⁶³

Црвац који је долази у Дубровник из Србије и Босне слао се на подручје Италије, прије свега у Фиренцу и Венецију, што се види из кредитних и трговачких уговора, као и уговора о трговачким друштвима.

После 1470. смањују се у задужницама и трговачким друштвима конкретни подаци о трговачкој роби, па и подаци о црвцу. Свакако морамо ову промену тражити у погоршаним политичким приликама и у ставу турске власти према трговини одређеном трговачком робом. Крајем четрдесетих година, Херцег Стјепан је настојао да трговину у својој земљи ослободи од сваког посредништва. Он је настојао да његови поданици ту купују, а он да извлачи приходе од царина. Сам је почео да одржава везе са иностраним трговачким градовима, имао је директне везе са Фиренцом и све чинио да Ду-

---

⁶⁰ Ibid, fol. 79 v.

⁶¹ Deb. Not. XX, fol. 131 v.

⁶² Ibid, XX, fol. 181 v.

⁶³ Ibid, XXVI, fol. 155 v.

бровчане потпуно потисне као посреднике. Дубровчани су папском легату наводили како он већ тргује „cremisi, cere et altre mercantie le qual mercantie esso mandava a Vinexia, a Fiorenza et altronde“.⁶⁴

Кад су Турци постали господари Новог, настојали су да подигну његов трговачки значај да би обезбедили приходе од продаје соли и царина. Став Ајаз-паше и турских функционера око њега према Дубровнику приближио се ставу херцега Стјепана. Да би се подигао значај новске скале, султан је забранио да се директно у Дубровник носе четири артикла: олово, свилу, восак и црвац. Та се роба морала довозити у Нови и одатле, уз плаћање царине носити даље. У Новом је био посебан амалдар за црвац, а у Босни се и у време после пада Новог помиње посебни „amaldarius Charmisiorum“,⁶⁵ дакле, Турци су имали посебан став о трговини црвцем.

Дубровачки трговци су се у овој ситуацији снашли. Иако у задужницама и уговорима трговачких друштава скоро да нема података о црвцу, олову или сребру, ипак можемо претпоставити да се многи забрањени артикли крију иза неодређених сума задужења. Многе ствари препуштене су усменом договору.

Дубровачки трговци су при трговању на балканском подручју по доласку Турака били врло опрезни. У уговорима трговачких друштава појављују се одлуке да је забрањено продавати трговачку робу на кредит. Обично су употребљавали формулацију „nihil possimus dare in credenciam“. Још ригорозније је било код инвестирања капитала у сребро, за које је под Турцима важио посебан режим. У уговорима трговачких друштава налазимо клаузуле у којима се наглашава да трактатор може „investire in illis rebus que michi videbitur praeter quia in argento...“⁶⁶ Наредни пример је још више везан на забрану куповања сребра на подручју османске државе. Дана 9. VIII 1492. Радоња Радосалић је примио од станса Братута Граденића 345 дуката „in petias 15 panni veronensibus“. Отићи ће на подручје Турске

⁶⁴ И. Божић, *Дубровник и Турска*, 116; *Notes et extraits*, II, 473. С Ћирковић, *Херцег Стефан*, 137, 138.

⁶⁵ *Ibid*, 256, 257, 307.

⁶⁶ *Deb. Not XLIX*, fol. 181 v – 1484; *XL fol.* 69-69v – 1500 „...investire...ac pro illis mercantiis que michi videbitur excepto argento de quo nichil trafficare possim pro computo presentis societatis“.

(in loca Turchorum) и трговати робом. У уговору стоји одлука: „declarato non possim investire in argento aut in allis rebus prohibitis secundum legis turchariis... nichil dare in credenciam“.⁶⁷ Дакле, дубровачки трговци придржавали су се турских закона иако знамо да су више пута искоришћавали несређене прилике и криумчарили робу које је била забрањена.

Покушавали смо на основу ограничене грађе ипак приказати неке елементе трговине црвцем у Дубровнику у 15. веку и при томе скренути пажњу и на неке друге проблеме трговања у балканском залеђу.

Ignacije Voje

A CONTRIBUTION TO THE TRADE IN CRVAC
(CHERMESIUM) IN MEDIEVAL DUBROVNIK

Summary

Studying credit trade of Medieval Dubrovnik based on Dubrovnik archival sources (*Drbita notariae in Diversa notariae*), the author encountered some new and interesting data on *crvac* (*chermesium*), an agent for coloring fabric. Based on this new data, he confirmed the thesis that *crvac* is a material of organic origin, and that it was acquired through a special technique of collecting and drying lice in Serbia and Bosnia. The paper includes data on determining of prices and their variation. The most information was encountered in sources after the 1540s. Several debtors were processed, particularly from Trgovište and Goražde, as well as some lenders. From several specific examples, it was demonstrated how a trade in *crvac* went in Dubrovnik, and which transactions took place. It is assumed that lenders gave raw textiles as credit, and accepted *crvac* as payment. The image of the credit trade is augmented with trade contracts and contracts on trade societies (*collegantiae, societas*). *Crvac* was also shipped to Italy, primarily to Florence and Venice.

---

⁶⁷ Ibid, XLIX, fol. 15.

Извори и литература

Извори:

Državni arhiv u Dubrovniku
Debita Notariae, ser. 36 a (Deb. Not.)
Diversa Notariae ser. 25 (Div. Not.)
Liber statutorum civitatis Ragusii, Monumenta. hist. jur. slav. merid., sv. IX, Zagreb 1904 (Liber statut.)

Литература:

Божић Иван, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Пос. изд. САНУ, Београд 1952 (И. Божић, *Дубровник и Турска*)
--- *Економски и друштвени развитак средњовековног Дубровника*, Историјски гласник, св. I. Београд 1949, стр. 21-61 (И. Божић, *Економски и друштвени развитак*)
Љемошник Gregor, *Dubrovačka kancelarija od god 1300 i najstarije knjige dubrovačkog arhiva*, Glasnik Zemaljskog muzeja, sv. XXXIX/2, Sarajevo, 1927, str. 231-253 (G. Љемошник, *Dubrovačka kancelarija*)
Ћирковић Сима, *Херцег Стефан Косача и његово доба*, Пос. изд. САНУ, Београд 1964 (С. Ћирковић, *Херцег Стефан*).
Храбак Богумил, *Прошлост Плеваља*, Историјски записи, Цетиње 1955, стр. 23. (Б. Храбак, *Плеваља*)
Јиречек Константин, *Историја Срба*, II. књига, Београд 1952 (К. Јиречек, *Историја Срба*)
--- *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg veka*, Dubrovnik 1915 (К. Јиречек, *Važnost Dubrovnika*).
Ковачевић-Кojić Desanka, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961 (D. Ковачевић-Кojić, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*)
Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae, Zagreb 1978 (Lexicon latinitatis)
Miklošič Fran, *Die slawische Monatsnamen, Sitzungsberichte der phil. hist. Clase*, 13. Wien 1867. (F. Miklošič, *Monatsnamen*)
Поповић-Раденковић Мирјана, *О трговачким односима Дубровника са Босном и Херцеговином (1480-1500)*, Историјски гласник, бр. 1-4, Београд 1952, стр. 3-19. (М. Поповић-Раденковић, *О трговачким односима*)

Родојчић Светозар, *Зограф, часопис за средњевековну уметност*, св. 2, Београд 1967 (С. Радојчић, *Зограф*)

Тадић Јорјо-Ристо Јеремић, *Прилози историји здравствене културе у старом Дубровнику*, I-III, Београд 1938-1940 (Ј. Тадић-Р Јеремић, *Прилози здравствене културе*).

Воје Игнациј, *Argentum de glama*, Istorijski časopis, knj. XVI-XVII, Beograd 1970, str. 15-43 (I. Voje, *Argentum de glama*)

--- *Bosenski svinec v kreditni trgovini srednjeveškega Dubrovni-ka*, Zgodovinski časopis, g. XXXII/1-2, Ljubljana 1978, str. 37-59 (I. Voje, *Bosenski svinec*)

--- *Knjige zadolžnic*, posebna serija dubrovniškega arhiva, ZČ, g. XXII, Ljubljana 1968, str. 207-232.

--- *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Sarajevo 1976 (I. Voje, *Kreditna trgovina*)

--- *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, Ljubljana 2003. (I. Voje, *Poslovna uspešnost*).